

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ІВАНЮТА Н. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного
адміністрування
економіко-правового факультету
(Маріупольський державний
університет)

УДК 346.93

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ДІЇ ДЖЕРЕЛ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА В ЧАСІ

У статті проведено дослідження теоретичних питань дії джерел господарського права в часі як об'єктивної реальності, виокремлено загальні характеристики часової дії для розкриття сутності й значення джерел, визначено окремі тенденції змістового наповнення господарсько-правових норм.

Ключові слова: джерела, господарське право, закон, правотворчість.

В статье проведено исследование теоретических вопросов действия источников хозяйственного права во времени как объективной реальности, выделены общие характеристики временного действия для раскрытия сути и значения источников, определены отдельные тенденции содержательного наполнения хозяйственно-правовых норм.

Ключевые слова: источники, хозяйственное право, закон, правотворчество.

The article studies to educational the theoretical issues of the action of sources of commercial law at the time as an objective reality, highlighted the general characteristics of a temporary action to disclose the nature and value of sources, some trends identified substantial filling of economic-legal norms.

Key words: sources, commercial law, law, law-making.

Вступ. Посилення імплементаційних процесів у зв'язку з євроінтеграцією України, стрімкість розвитку господарських відносин у межах українського та міжнародного простору зумовлюють оновлення господарського законодавства, актуалізацію вдосконалення й підвищення ефективності діючих господарсько-правових норм.

У контексті сучасного врегулювання господарських відносин важливе місце посідають питання джерел господарського права, окремі аспекти яких досі мають дискусійний характер.

Окремі питання джерел права були дослідженні такими вченими, як В.К. Мамутов [1], В.С. Щербіна [2], О.А. Беляневич [3] й ін.

Постановка завдання. Метою статті є загальнотеоретичне дослідження дії джерел господарського права в часі.

Результати дослідження. Понятійна концепція використання поняття «джерело права» пов'язана з уявленням про джерело права у формальному та матеріальному значеннях. Якщо в першому під джерелом права розуміється певна форма його закріплення й зовнішнього вираження (від чого й власне формальність), то друге пов'язане з принциповим питанням юриспруденції про те, що є право [4, с. 3].

У науковій спільноті склалося різне бачення як термінологічного розуміння джерел господарського права, так і їх системи. Одні автори під джерелами господарського права розуміють господарське законодавство [2, с. 67–72]. Інші, застосовуючи широкий підхід, не обмежують систему джерел господарського права виключно законодавством. Так, О.А. Беляневич у монографічному дослідженні під терміном «джерела господарського договірної права» позначала одночасно як змістові, так і формальні джерела права, розглядала їх як сукупність соціальних регуляторів, у які включаються як соціальні норми, так і судова практика [3, с. 152].

Загалом, як авторитетно вказують В.М. Кампо, Р.Ф. Гринюк, В.А. Устименко, сучасна юридична наука в Україні переживає складний і водночас перспективний процес перегляду вчення про джерела права [5, с. 62].

Традиційно, в юридичній літературі для розкриття сутності й значення джерел як об'єктивної реальності характеризують, зокрема, і їх часовий характер.

Г.Ф. Шершеневич у праці звертав увагу на важливе практичне значення питань початку застосування закону та часу, з якого його не варто застосовувати. Він указував, що закон як норма, що визначає поведінку громадян, має початковий і кінцевий моменти своєї дії [6].

Дія первинних джерел господарського права в часі виражається насамперед через момент набуття ними чинності й момент припинення їх дії. Норми права, що містяться в господарському законодавстві, спрямовані на регулювання суспільних відносин, які становлять предмет господарського права. Джерельна база сфери господарювання знаходиться в постійному процесі оновлення, що зумовлено об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Результатом цього стає поява нових норм господарського права, скасування окремих норм, трансформація правових інститутів. У державі постійно виникають нові сфери, моделі господарських відносин, які підпорядковуються регулюванню господарського права. У цих умовах важливою є своєчасність реагування управлених суб'єктів і суб'єктів господарювання на певні системні чи змістові зміни, правильність застосування правового масиву до наявних господарських відносин.

Якщо підходити з позиції розуміння джерела як системи законодавства, то часова характеристика їх дії чітко подана в Конституції України. Так, у ст. 94 Конституції України визначається, що закон набирає чинності після 10 днів із дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування [7].

У національному законодавстві можна визначити такі способи встановлення моменту набрання чинності нормативного акта:

1. Із моменту офіційного оприлюднення.

2. Після 10 днів із дня його офіційного оприлюднення.

3. Із моменту, прямо зазначеного в ньому або в іншому акті. Так, головне кодифіковане джерело господарського права – Господарський кодекс України – було прийнятий 16 січня 2003 р., а набуло чинності з 1 січня 2004 р., про що було зазначено в самому законі. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 № 1576-ХІІ був уведений у дію Постановою Верховної Ради України від 19.09.1991 № 1577-ХІІ із 1 жовтня 1991 р.

4. Нормативний акт набирає чинності після закінчення певного часу з моменту його опублікування. Наприклад, Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 № 222-VIII набрав чинності через три місяці з дня його опублікування, про що було зазначено в самому Законі.

Відповідно до ст. 139 Закону України «Про регламент Верховної Ради України» [8], підписані Президентом України закони публікуються в газетах «Голос України» й «Відомості Верховної Ради України». Публікація законів у цих друкованих засобах масової інформації вважається офіційною.

Нормативно-правові акти Верховної Ради України і Президента України набирають чинності через десять днів із дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні.

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України набирають чинності з моменту їх прийняття, якщо більш пізній строк набрання ними чинності не передбачено в цих актах.

Акти Кабінету Міністрів України, які визначають права й обов'язки громадян, набирають чинності не раніше дня їх опублікування в офіційних друкованих виданнях [9].

Припинення дії законів та інших нормативно-правових актів настає у випадках, коли спливає строк, на який вони приймалися, при прямому скасуванні їх дії, а також у разі прийняття нового закону або іншого нормативно-правового акта, які по-іншому регулюють ті самі відносини.

Крім законів, підзаконних актів, важливе місце в системі джерел господарського права посідають міжнародні договори. Згідно зі ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Детальніше порядок набуття і припинення чинності міжнародних договорів указано в Законі України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 № 1906-IV і Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого характеру» від 17.06.1994 № 422. Міжнародні договори набирають чинності для України після надання нею згоди на обов'язковість міжнародного договору в порядку та в строки, передбачені договором, або в інший узгоджений сторонами спосіб. Наприклад, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980 набула чинності для України 01 лютого 1991 р., Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА (UNIDROIT) прийняті 01 січня 1994 р.

На відміну від національного закону, міжнародний договір або його частина може застосовуватись тимчасово до набрання чинності, якщо це передбачається самим договором; або держави, які брали участь у переговорах, домовилися про це в якийсь інший спосіб (ст. 25 Віденської конвенції про право міжнародних договорів).

Загальноновизнаним джерелом господарського права визнаються рішення Конституційного Суду України, які набирають чинності з дня їх підписання (ст. ст. 68, 73 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16.10.1996 № 422/96-ВР).

Привертає увагу особливий статус рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) у національній правовій системі та дискусійність їх застосування як джерела права. Певна неоднозначність зумовлена різномістовністю положень ст. 9 Конституції України і ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV про те, що суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) і практику ЄСПЛ як джерело права. Для однозначності правозастосування ВГСУ в Інформаційному листі України «Про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, юрисдикцію та практику Європейського суду з прав людини» від 22.04.2016 № 01-06/1444/16 визначив, що у зв'язку з ратифікацією Конвенції, протоколів до неї та прийняттям Верховною Радою України Закону господарським судам у здійсненні судочинства зі справ, зарахованих до їх підвідомчості, потрібно застосовувати судові рішення й ухвали Суду з будь-якої справи, що перебувала в його провадженні [10].

Крім того, важливість дослідження дії джерел господарського права розкривається через контекст проблеми зворотної сили або зворотної дії закону. Дійсно, ця проблема має свої історичні витоки та характеризується постійною актуальністю в різні періоди розвитку правових систем.

Перша згадка про існування цього принципу зустрічається в одній із промов Цицерона. Так, найбільш рання теоретична розробка питань дії законів у часі належить середньовічним юристам, які зробили центром своїх досліджень закон. Уже вони розуміли, що принцип незворотності закону не може бути зведений в абсолют, бо в такій якості він виключає розвиток права [11].

У сучасній юридичній літературі цей принцип має назву ретроактивності закону. Він закріплюється в ст. 58 Конституції України, згідно з якою закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Конституційний Суд України своїм рішенням від 09.02.1999 у справі

№ 1-рп/99 [12] конкретизував зазначений принцип, указавши, що положення ч. 1 ст. 58 Конституції України щодо «незворотності» дії законів та інших нормативно-правових актів необхідно розуміти так, що воно стосується людини й громадянина (фізичної особи). При цьому Конституційний Суд зазначив, що цей конституційний принцип не може поширюватись на закони та інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність юридичних осіб. Проте надання зворотної дії в часі таким нормативно-правовим актам може бути передбачено шляхом прямої вказівки про це в законі або іншому нормативно-правовому акті.

За загальним правилом, ретроактивність характерна для дії кримінального закону. Щодо господарського закону діє правило, відповідно до якого закон не має зворотної сили, тобто не поширює свою дію на відносини, що виникли до його прийняття. Винятками із цього правила є такі підстави: якщо в самому законі йдеться про його зворотну силу; якщо існує закон, який скасовує або знижує господарсько-правову відповідальність.

Стаття 28 Віденської конвенції про право міжнародних договорів містить положення щодо відсутності зворотної сили міжнародних договорів.

Ретроактивність рішень ЄСПЛ і Конвенції також має свій своєрідний вияв. Так, ВГСУ зазначив, що, згідно з п. 3 ст. 59 Конвенції, для тих держав, які підписали цю Конвенцію та які ратифікуватимуть її після набрання нею чинності, Конвенція набирає чинності з дня здачі на зберігання їхніх ратифікаційних грамот. Цією датою стосовно України є 11 вересня 1997 р. Отже, юрисдикція Суду поширюється виключно на факти, що мали місце після набрання чинності Конвенцією стосовно України. Як виняток із загального принципу дії Конвенції в часі (*ratione temporis*) суд може взяти до уваги факти, що мали місце до 11 вересня 1997 р. (див. рішення Суду у справі *Sovtransavto Holding v. Ukraine* від 25.07.2002, no 48553/99, §§ 57–58). Це стосується насамперед скарг на недотримання розумної тривалості розгляду справ і стану розгляду справи на момент набрання чинності Конвенцією стосовно України [10].

Проблема джерел господарського права концентрується не тільки на теоретичному осмисленню їх потенціалу, а й напряду пов'язана з рівнем якості самого змісту окремих джерел. Саме якість законодавства й одноманітність судової практики зумовлює забезпечення стійкості і стабільності сфери господарювання в аспекті будування комфортного й позитивного бізнес-клімату в державі. Як зазначав В.К. Мамутов, реальний стан господарського законодавства є таким, що не може забезпечити логічно закінченого регулювання практично ні в одній зі сфер господарювання, в процесі модернізації господарського законодавства предметом поглибленого аналізу повинна стати відповідна законодавча діяльність [1, с. 5–16]. Цей вислів залишається актуальним і сьогодні.

Дійсно, правотворчість виражається у формуванні, систематизації, прийнятті й оприлюдненні нормативно-правових актів [13].

Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України (ст. 93 Конституції України). Розділом III Конституції України передбачається право народної законодавчої ініціативи через референдум та інші форми безпосередньої демократії.

В аспекті розгляду практичних питань форми безпосередньої демократії сьогодення лунають пропозиції щодо розробки Закону України «Про електронний референдум», у якому пропонують запровадити реалізацію права народної ініціативи через комп'ютер та ID карти. Нині така пропозиція не отримала широкої підтримки. Однак ідеї й рекомендації щодо е-демократії в Україні набирають свого оберту. Зокрема, в Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» вказано певні умови для зростання громадської активності і становлення е-демократії [14]. Тому після конкретизації в майбутньому тих чи інших форм е-демократії змістовність часової характеристики господарського законодавства може відрізнитися від положень Конституції України в цій частині.

На підставі проведеного дослідження сформульовано такі **висновки**.

Дії джерел господарського права в часі притаманні загальні характеристики, а саме: щодо встановлення загальних засад набрання чинності Конституцією України; стосовно

процедурних аспектів вступу господарського закону в силу і втрати чинності; щодо дії в часі міжнародних договорів рішень Конституційного Суду України, ЄСПЛ; стосовно принципу зворотної дії закону тощо.

В аспекті будування комфортного бізнес-клімату і стимулювання господарської діяльності з урахуванням сучасних європейських тенденцій різноманітності форм безпосередньої демократії важливими вбачаються активізація залучення фахівців, науковців, експертів із господарського права, підприємців незалежно від організаційно-правових форм до законотворчого процесу, впровадження дієвих механізмів реалізації е-економіки та е-демократії в питаннях регулювання господарської сфери.

Список використаних джерел:

1. Мамутов В.К. Концепция модернизации хозяйственного законодательства на базе хозяйственного кодекса / В.К. Мамутов // Економіка та право. – 2006. – № 2 (15). – С. 5–16.
2. Щербіна В.С. Господарське право : [підручник] / В.С. Щербіна. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 67–72.
3. Беяневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : [монографія] / О.А. Беяневич. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
4. Первомайський О. До питання про джерела господарського права / О. Первомайський // Право України. – 2001. – № 2. – С. 34–38.
5. Кампо В.М. Система джерел права в актах органу конституційної юстиції: проблеми теорії / В.М. Кампо, Р.Ф. Гринюк, В.А. Устименко // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 2. – С. 62–79.
6. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права : в 2 т. / Г.Ф. Шершеневич. – М. : Издание Бр. Башмаковых, 1910. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.pravo.vuzlib.su/book_z1617_page_1.html.
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Про регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/page5>.
9. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10.06.1997 № 503/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/503/97>.
10. Про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, юрисдикцію та практику Європейського суду з прав людини : Інформаційний лист ВГСУ України від 22.04.2016 № 01-06/1444/16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arbitr.gov.ua/news/2296/>.
11. Действие закона во времени, в пространстве, по кругу лиц [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://100pudov.com.ua/subject/78/34180>.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України [...] від 09.02.1999 № 1-рп/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99>.
13. Скакун О.Ф. Теорія держави і права / О.Ф. Скакун [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bankreferatov.com.ua/uchebniki/pravo/85_object540.html.
14. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 № 386-р. – 2013. – № 44. – Ст. 79.

